

Egy évszázados küzdelem története

B. Szabó János: Háborúban Bizánccal: Magyarország és a Balkán a 11–12. században. Boldog Zoltán tanulmányával. Corvina Kiadó, Budapest, 2013. 247 oldal

Bár időnként jelennek meg hazánkban Bizánc történelmével foglalkozó munkák, mégis elmondható, hogy kevés valóban új szakirodalom olvasható hajdani szomszédunkról magyar nyelven, pedig nagyhatalomként a Bizánci Birodalom jelentős szerepet játszott a magyar történelemben a 10–12. században. E helyzetet kíván javítani B. Szabó János munkája, amely bizánci–magyar háborúk történetét veszi sorra Salamon király uralkodásától (1063–1074) II. András uralmáig (1205–1235). A mű szerzője jól ismert mind a történész szakma, mind a széles közönség előtt. Számos történeti és hadtörténeti tanulmányt, valamint monográfiát írt a középkori Magyarországról, de a bizánci–magyar konfliktusok története sem idegen terület számára.¹ B. Szabó János korábbi, Somogyi Győzővel közösen jegyzett művéhez hasonlóan e könyvben is szerzőtársat kért fel a „Fegyverzet és felszerelés a magyar–bizánci háborúban” című fejezet és néhány keretszöveg megírására Boldog Zoltán személyében.²

A bizánci–magyar kapcsolatokat eddig olyan neves történészek munkáiból ismerhettük meg, mint Moravcsik Gyula, Kapitánffy István és Makk Ferenc. A jelen kötet az ő munkáikat kívánja új megvilágítás-

ba helyezni, elsősorban a hadtörténeti vonatkozásokat kiemelve.³ A szerzőpáros tudatosan a nagyközönség számára is élvezhető ismeretterjesztő művet írt, a legújabb hazai és külföldi tudományos eredményeket felhasználva. Az ismeretterjesztő jelleg felismerhető a kötet stílusában, egyszerű, jól követhető szerkezetében és a viszonylag szűk tudományos apparátusában.

B. Szabó a bevezető után a bizánci–magyar viszony korai történetére és Magyarország geopolitikai helyzetének bemutatására tér rá egészen Orseoló Péter uralkodásáig (1038–1041, 1044–1046). A fejezet egyik fő gondolata az, hogy a fiatal Magyar Királyság két nagyhatalom közé ékelődve volt kénytelen alakítani politikáját. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a magyar uralkodóknak két szomszédos állam közvetlenül fenyegető hatalmi – akár tényleges hódító – törekvéseit kellett elhárítaniuk. A helyzetet ugyanis még bonyolultabbá tette a két nagyhatalom közvetlen ütközőzónája Itáliában. A félszigeten kialakult érdekellentétek változókéony kapcsolatot szültek a bizánci és a német–római uralkodók között, amelyben a császári cím feletti szimbolikus vita csak olaj volt a tűzre. A két nagyhatalom viszályaiban pedig Magyarországnak fokozottan elővigyázatos külpolitikát kellett folytatnia. Nagyon jó ötletnek tartom, hogy analógiaként B. Szabó János a köztudatban jobban rögzült 16–17. századi politikai helyzetet is megemlíti, amikor a magyar politikai erőknél a Habs-

¹ Elég itt csak két nagyszerű könyvére utalni: B. Szabó János: *A mohácsi csata*. (Tanulmánytár) Budapest, 2006.; uő: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. (Tanulmánytár) Budapest, 2007.

² B. Szabó János – Somogyi Győző: *Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XII. században*. Budapest, 1999.

³ Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953.; Kapitánffy István: *Hungarobyzantína. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban*. Budapest, 2002.; Makk Ferenc: *Magyar–bizánci kapcsolatok a XII. században*. Szeged, 1977.; uő: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Budapest, 1989.

burgok és az Oszmán Birodalom közé szorultva kellett kényszerpályán tartani politikájukat (nem feledkezve meg azonban az ország mozgásteréről mértékében megmutató különbségekről). Ezzel együtt a műben többször említésre kerül ama tanulságos tény, hogy az Oszmán Birodalom több tekintetben – többek között nem egyszerűen a geopolitikai helyzet, hanem a geopolitika irányítása szempontjából is – Bizánc örököse volt. E szorult helyzetbe Magyarország először a 11. század elején került, amikor a Bizánci Birodalom hosszú időre bekebelezte Bulgáriát, amit a szerző is kiemel.

Ezt követi három fejezet, amely többé-kevésbé elkülöníthető tematikai egységet képez. Az első a bizánci–magyar háborúk földrajzi vonatkozásaival foglalkozik, s B. Szabó János két fontos tényezőre hívja fel a figyelmet. Az egyik jelenség az volt, hogy Konstantinápoly a szláv lakosság makacs ellenállása folytán nem tudta egészében pacifikálni a meghódított balkáni területeket, valódi fennhatóságot csak a fontos utak mentén tudott kialakítani az erődített települések felügyeletével. Ezért a dunai határszakasz védelme rendkívüli fontossággal bírt a hátszázag sebezhetősége miatt. Az Alföld védelme érdekében Magyarország számára hasonlóan kivételes jelentőségűek voltak a déli határ menti várak. Így a két ország között időnként megújuló fegyveres összecsapások alapvetően a korszak Európájára jellemző várháborúkból állt, és a nyílt ütközetek meglehetősen ritkák voltak.

Ezután következnek két fejezet, amelyek a magyar, illetve a bizánci hadsereg szervezeti felépítését, taktikáját és – kisebb mértékben – felszerelését mutatják be. E témában igen otthonosan mozog B. Szabó, hiszen korábbi kutatásai során mindkét (de inkább a magyar) fél haderejének számos kérdésével foglalkozott. Feltűnő, hogy a könyvben tárgyalt korszakban bizonyos téren igen kis különbségek mutatkoztak a két haderő között: az új dominált mind a bizánciaknál, mind a magyaroknál, s mindkét oldalon nyugati zsoldosok alkották a nehézlövasság gerin-

cét. A különbségek csökkenését egyrészt a magyar hadsereg bizonyos mértékű „nyugatosodásában”, másrészt a bizánci haderő *themákra* és *tagmákra* épülő szervezetének leépülésében kell keresnünk, ahogy ezt B. Szabó János be is mutatja. Eltéréseket többnyire a taktika terén figyelhetünk meg, hiszen a magyar hadsereg inkább a nehézlövasság vezette centrum több hullámból álló támadásait alkalmazta a bizánciak tagozott, elsősorban a megerősített szárnyak manővereire hagyatkozó hadrendjével szemben. Érdekes tény, hogy a források alapján a Magyar Királyság nemcsak méretéhez, hanem a régió hatalmaihoz képest is tekintélyes haderővel rendelkezett, miközben a Bizánci Birodalom folyton emberhiánnyal küzdött. Szintén fontos, a bizánci–magyar háborúkat meghatározó fejlemény volt, hogy egyik fél sem idegenkedett az ostromoktól, sőt a bizánciak inkább a várháborúktól reméltek sikereket erőteljes diplomáciai tevékenységük mellett.

Az ezt követő nyolc fejezetben B. Szabó János kronologikus rendben ismerteti a két hatalom közti konfliktusok történetét. Az egyes háborúk, hadjáratok leírása közben újra említésre kerülnek a korábban már tárgyalt elemek: a várostromok dominanciája, a földrajzi vonatkozások, a szembenálló haderők jellege, illetve az alkalmazott stratégiák és taktikák. Igen jól kirajzolódik ezekben a fejezetekben a bizánci–magyar háborúk politikai és nemzetközi háttere. B. Szabó valójában nem is háttérként kezeli a geopolitikai kontextust, ami leginkább abban mutatkozik meg, hogy a két állam nemzetközi helyzetét bonyolultságának megfelelő részletességgel mutatja be (ez legtisztábban talán a II. Géza és I. Manuél háborúiról szóló fejezetben domborodik ki).

A bizánci–magyar háborúk kronologikus áttekintése után következik Boldog Zoltán tanulmánya a bizánci és magyar seregek felszereléséről, ruházatáról. Boldog elemzéséből az a kép rajzolódik ki, hogy a bizánciak felszereléséről egyértelműen szélesebb forrásbázissal és több adattal rendelkezünk,

míg a magyar félnél sok a fehér folt és a fel-tételezés (a szerző többször analógiák használatára kényszerül). Érdekes, hogy B. Szabó fejezetei alapján a 12. századi bizánci–magyar konfliktusokban nagyon hasonló felszereltséggel bíró seregek csaptak össze, miközben Boldog tanulmánya szerint nem volt jelentős kulturális interakció a két fél között a fegyverek és egyéb felszerelések tekintetében: a hasonlóságok jórészt az azonos külső – keleti és nyugati – hatásoknak köszönhető.

Boldog Zoltán tanulmányával kapcsolatban érdemes néhány szó erejéig visszatérni a mű szerkezeti felépítéséhez. Véleményem szerint e tanulmány tematikailag erősen kötődik B. Szabó János azon korai fejezeteihez, amelyek a bizánci és a magyar hadseregek szervezetéről szólnak. Ilyen tematikai „ugrálást” nyilvánvalóan azzal lehetett volna elkerülni, ha Boldog írását közvetlenül a haderők leírása mellé-mögé szerkesztették volna. Minden bizonnyal azért áll jelenlegi helyén a hadseregek felszereléséről szóló rész, hogy jobban elkülönüljön B. Szabó érvelésétől – ám ez az elv nem érvényesül teljesen, mivel B. Szabó utószava csak Boldog Zoltán tanulmánya után következik. Talán az lett volna a legjobb megoldás, ha a tanulmány egyfajta függelékként az utószó mögé került volna. Ez azonban csak részletkérdés, mert alapvetően jól felépített munkáról van szó, amely jól és érthetően mutatja be történelmünk egy fontos és kevésbé ismert részét.

A következőkben néhány észrevételt fűznék a könyv tartalmi részéhez. A „Nagy két császár birodalma között” című fejezetben, a 22. oldalon a szerző II. Basileios (976–1025) „kevésbé rátermett” utódaira, az udvari elit és a katonai arisztokrácia viszályára, illetve a császári udvar új békepolitikájára vezeti vissza a Bizánci Birodalom külpolitikai passzivitását. A Bizánc hatalmának 11. századi válságáról szóló részletes elemzés hiányát nem kérhetjük számon B. Szabó Jánoson, mégis a fenti magyarázat túlzottan leegyszerűsítő. Pedig a mű egyéb

részeiben előkerülnek azok a tényezők, amelyek hozzájárultak a birodalom külpolitikai aktivitásának visszaeséséhez. A szerző egy bekezdéssel később, még ugyanazon az oldalon megemlíti az állam fiskális problémáit, ám ennek nem szentel kellően nagy hangsúlyt, miközben ez a korszak egyik legfőbb problémáját jelentette a bizánci kormányzat számára. II. Basileios arannyal teli rejtett kincstáiról legendák maradtak fenn, de valószínűbb, hogy a több évtizednyi aktív külpolitika és megannyi háború nem hagyta jó állapotban a kincstárt. Persze az is gondot okozott, hogy az utódok nem igazán tudták visszafogni a költségeket.⁴

A műben szó esik továbbá a későbbi terjeszkedésekről, de nem nyert kellő hangsúlyt, hogy II. Basileios halálával nem álltak le a hódítások, csak lassultak. III. Rómanos (1028–1034) Aleppo meghódítására indított egy szerencsétlen kimenetelű hadjáratot, de Edessa még az ő uralma alatt visszatért a birodalomhoz. Utóda, IV. Michaél (1034–1041) idején pedig Szicília keleti partját sikerült rövid időre fennhatóság alá vonni. A Makedón-kor hódító időszaka ténylegesen csak Ani 1045. évi elfoglalásával ért véget. Ez után pár évvel a keleti határt már súlyos támadások érték a szeldzsuk törökök felől, ami komoly kihívást jelentett a hadsereg számára. Itáliában a longobárd nemesség állandó lázongásai, a megbízhatatlan longobárd hercegségek, Géorgios Maniakés lázadása és vele együtt az ide rendelt csapatok elvesztése (1043), majd a normannok okoztak komoly problémát, amely végül az itteni fennhatóság teljes elvesztésével járt 1071-re.

A birodalom katonai potenciálját bemutató fejezetben említésre kerül a túlterjeszkedés problémája, amely abból fakadt, hogy Bizánc expanzív politikájával bekebelezte a potenciális ütközőállamokat, innentől fogva

⁴ Angold, Michael: *Belle époque or crisis? (1025–1118)*. In: Shepard, Jonathan (ed.): *The Cambridge History of Byzantium*. Cambridge, 2008. 583–626., 590–598.

a külső támadások közvetlenül a birodalmat érték. (62. old.) Ez teljesen logikus következtetés a kutatók részéről, és jól illik a szövegkontextusba, amelyben B. Szabó leírja a *themákra* és *tagmákra* épülő bizánci hadsereg szervezet leépülését és a többfrontos védekezésre kényszerülő birodalom megroppanását. Ám ellentmondásba kerül a 22. oldalon mondottakkal, amelyek szerint a bizánci hódításokat az uralkodók inkompetenciája és belső politikai ellentétek akaszták meg.

II. Basileios és utódai külpolitikai teljesítményének összehasonlításánál gyakran megfigyelhető az, hogy a Bolgárölként ismert császár uralkodása – a balkáni területeken folytatott lenyűgöző sikerei mellett – keleten nem elhanyagolható területvesztésekkel járt, amelyek közül a legsúlyosabb egyértelműen Edessa eleste volt. E csorbát utódai köszörülték ki, vagy legalábbis próbálták kiköszörölni. Michael Angold nem győzi hangsúlyozni, milyen erőfeszítéseket tettek II. Basileios utódai, hogy megoldják a birodalom problémáit, hangsúlyozva, hogy Bolgárölő idején Bizáncnak sokkal kedvezőbb külpolitikai környezete volt.⁵ IX. Kónsztinos (1042–1055) komoly diplomáciai lépésekkel próbált fellépni a normannok térnyerésével szemben, ami a súlyos vereségeknek (többek között 1053-ban a szövetséges pápai erők civitatei kudarcának) köszönhetően teljesen eredménytelen maradt. Érdekes még más szemszögből is elemezni a már említett túlterjeszkedés kérdését, ugyanis egyértelmű, hogy Bizánc nem tudta minden hódított területét pacifikálni. B. Szabó is felhívja az olvasó figyelmét a Balkán-félsziget északi részének – a bizánci fennhatóság egész korszakára jellemző – kaotikus állapotára. Ám ez az ő értelmezésében megmaradt pusztán a bizánci-magyar háborúk jellegét befolyásoló tényezőnek, és nem figyelt fel a bizánci külpolitika változásában betöltött szerepére. Ugyan-

is bizonytalan területeken keresztül nem lehetett sikeres hódítást végezni, és a gyakori lázadások komolyan lefoglalták a kormányzatot és a hadsereget.

A 11. századi udvari elit és a katonai arisztokrácia viszonya is összetettebb a szerző által megrajzoltánál. A kutatók között régóta kedvelt felosztás az arisztokrácia civil és katonai csoportjainak megkülönböztetése, ám az utóbbi évtizedek kutatásai rámutattak arra, hogy e kettéosztás alatt nem szabad egyértelműen politikai szembenállást feltételezni. Már Alexander Kazhdan kimutatta, hogy a két csoport között gyakori volt az átmenet, és bonyolult rokoni hálózatok alakultak ki.⁶ John Haldon szerint pedig a korszakban csak rövid életű politikai szövetségek alakultak ki a mindig változó politikai érdekek mentén. A civilek és katonák korabeli forrásokban olvasható szembeállítása valójában csupán egy egészen rövid időszak állapotát tükrözte.⁷ A 11. századi politikai összefonódások végül a Komnénosok rokonságának uralmához (1081–1185), az úgynevezett kiterjesztett családi kormányzathoz vezetett, amely alapvetően katonai jelleget öltött, mégis nem egy civil arisztokrata család tagozódott be az új dinasztia köré szerveződő hatalmi körbe. E fejlemény alapjaiban változtatta meg a 12. századra az arisztokrácia viszonyait.⁸

A bizánci görög kifejezések átírásáról érdemes még néhány szót ejteni. Az első szembeszökő jelenség az, hogy a két szerző nem egyeztetette a görög szavak átírásának módját. Míg B. Szabó egyértelműen az akadémiai átírást alkalmazta, addig Boldog a

⁶ Kazhdan, Alexander – Wharton Epstein, Ann: *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Berkeley – Los Angeles – London, 1985. 69.

⁷ Haldon, John: *Social Elites, Wealth, and Power*. In: uő (ed.): *A Social History of Byzantium*. Malden (Massachusetts) – Oxford, 2009. 168–211., 185.

⁸ Magdalino, Paul: *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*. Cambridge, 1993. 180–227.

⁵ Angold: *Belle époque or crisis, 583–626*.

tudományos átírás szerint járt el. Érdeemes lett volna ezt összehangolni, hogy a könyv egységes arculata e téren se sérüljön. Emellett nem mindig következetes, hogy a kifejezéseket a klasszikus attikai (valójában erasmusi) vagy a középgörög (esetleg újgörög) kiejtés szerint írják át. Jó példa erre, hogy Boldog az egyik szálfegyvert *menavlion*nak hívja (216. old.), de közben az arról elnevezett katonai egységet *menautoloinak* nevezi a következő oldalon – nem mellesleg az utóbbi elírás, mert *menaulotoi* a helyes alak. A megoldás *menaulion–menaulotoi* vagy *menavlion–menavloti* (esetleg *menavlotü* a 11. század előtt) átírások lennének, de a könyv jelentős részében az erasmusi kiejtést követik, ezért az előbbi páros lett volna a jobb megoldás.

A Bizánci Birodalom akkori közigörög elnevezését B. Szabó a *Rhómania* alakban írta át latin betűkkel (14. és 48. old.), amit én nem tartok szerencsésnek. Bár a görögben sokáig a magánhangzók döntő része lehetett rövid és hosszú is, átírásnál rendszerint csak azokat a hangokat jelölik hosszú magánhangzóval, amelyek külön betűt kaptak a görög ábécében, jelesül az étáról és az ómegáról van szó. Ezért a *Rhómania* alakban lett volna érdemes átírni a birodalom nevét. A bizánci kifejezéseket használó magyar kutatók számára külön problémát jelenthet, ha olyan szakirodalomból kölcsönöznek görög *terminus technicus*okat, amelyek nem használnak ékezeteket. Véleményem szerint B. Szabó János is szembesült ezzel a nehézséggel, amikor könyvében

Phrangokhorionnak nevezte a Phrangokhorion tartományt. (140. old.) Feltételezhetően figyelmetlenség okozta azt, hogy a hazánkban leginkább Drinápolyként ismert város Adrianopoliszként szerepel a 72. oldalon, míg a következő oldalon az Adrianopolisz alak tűnik fel; mellesleg az utóbbi tükrözi jobban a korabeli bizánci elnevezést. Mindezek azonban csak apró hibák, és nem érintik a munka jelentőségét.

Az ismertető elején már utaltam rá, hogy a könyv láthatóan szélesebb olvasóközönségnek készült, és alapvetően ismeretterjesztő munkának szánták a szerzők. Jól látható ez a főszövegekbe elhelyezett szövegdobozok gyakori használatából is, ami kifejezetten e műfaj sajátossága. A megoldást jó ötletnek tartom, hiszen így a főszöveg gondolatmenetébe nem illő, de érdekes és nem kevésbé fontos témák kerülnek bemutatásra anélkül, hogy a narrációt túlzottan bonyolítanák. Egy a széles olvasóközönség számára is érthető, élvezetes és hiánypótló olvasmány készült egy kevésbé ismert témáról. Külön kiemelendő, hogy a két szerző a nemzetközi tudományos kutatások legutóbbi évtizedeinek eredményeire is támaszkodott munkája során, és ezen keresztül immár magyar nyelven is – még ha közvetetten és szűrve – hozzáférünk a történeti kutatás legújabb eredményeihez a sokak érdeklődésére számítható könyvben.

RÓZSA MÁRTON